

„Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílus-történeti módszerű magyarázata“-ból mutatvány.)

11.

Most pedig hozzáfoghatunk a ÓMS. azon része sorainak magyarázásához, melyek a Simeonra utaló részre következnek; ezeket legrosszabbul értették irodalomtörténetíróink és nyelvtudósaink: *Tüled ualmun de num* || *ualallal, hul yg kynzaffal*, || *Fyom halallal*. E részt az előzővel együtt a Napkelet egykorú és mai kiejtéssel így közölte (1923. II. sz. 191. l.):

Ó, igaz Simeonnok
Bezzeg-szovo ²⁾ ére!
Én érzem ez bú-tűrüt,
Kit niha égíre,
Tüled válnum.
De nüm valállal
Hol így kinzással,
Fiom, halállal.

Ó, igaz Simeonnak
Való szava utólért (bevált!)
Én érzem e bú-tört,
Melyet egykor ígért (jósolt).
Hogy tóled válnom kell,
De nem valállal (?)
Hal így kinzással
Fiam, halállal.

GRAGGER megjegyezte már, igaza is van ebben, hogy: „*ualmun* nyilvánvaló íráshiba e. h.: *ualnum*“. Az '*ualallal*'-hoz pedig ezt a magyarázatot fűzte; „*ualallal*... szójáték. *Valál* a régiségben bírót is jelent (vö. NySz. III, 1002); a hely értelme, úgy látszik: nem *bíróval*, nem ítélet alapján hal meg fiam.“ (MNy. XIX, 9.) A Napkelet kellő óvatossággal megvallja, hogy „tétovázásban vagyunk“ e két versszak „átlépő gondolatmenetére, és... *valállal* szavára nézve.

¹⁾ Ezen a címen egy nagyobb tanulmányt írt a szerző. Az egész tanulmány a M. T. Akadémia kiadásában fog megjelenni.

²⁾ Mit szól az ÓMS. *szovo* szavának végső *o* hangjára I. K., ki a Husszita *Biblia reio* (olv. *rejo* v. *rejo*) alakjának ellenzéki szavazatát avval a kijelentéssel igyekszik elnémitani, hogy „a magyar nyelvtörténet“ nem ismeri a szóvégi rövid *o* hangot (Ung. Jb. XI, 459)? Pedig nem a magyar nyelvtörténet nem ismeri, hanem maga I. K. XIV. Lajos joggal nevezhette magát „az állam“-nak, de I. K. ne tévessze össze önmagát „a magyar nyelvtörténet“-tel!

A *valál* (velál) szó birtokot, községet jelent a Nyelvtörténeti Szótár adata szerint. De e helyen, úgy látszik, más, eredetibb jelentéssel szerepel. S talán úgy értendő a szöveg, hogy: nem való, nem illő, nem méltányos dolog, hogy fiam meghal. Vagy talán: valósággal, valójában, igazán? Majd kiderítik a nyelvészek“. NÉGYESY LÁSZLÓ aztán (MNy. XXIII, 373—9.) nagy aprólékossággal és leleményességgel, magyarázta az ÓMS.-at.

Abban teljesen egyetértek NÉGYESYVEL, hogy a *valál* GRAGGER-féle magyarázata helytelen. Egyetértek NÉGYESY következő fejtegetésével: „Hogy a *valál*-on kezdjem, a következő versszakban csakugyan szó van arról, hogy ez a kínzás *crimen, scelus*, mert *sine culpa* történik, magyarban is: *törvénytelen* tett, mert *büntelen* hal meg a szenvedő Messiás. De nem azért törvénytelen a tett, mert formahiba történt, hogy a rendes bírói eljárást mellőzték, hanem érdemben törvénytelen, mert ártatlan az elítelt. Ha elfogadnók is a *valál*-nak 'elüljáró'-féle jelentését — ami különben csak három századdal későbbi forrásokból van a NySz.-ban idézve, a korábbi jelentések: 'község, praedium, birtok' — akkor sem akarhatta a fordító az elüljáróságok megkerülését hánytorgatni, hiszen tudta, hogy a kínszenvedés nem a hatóságok tudta nélkül történt, ha mosták is a kezüket; mit is változtatna a fájdalmas anyára és a hívő fordítóra nézve az igazságtalan erőszakon az, hogy a „valál“ is részes volt benne.“ NÉGYESYNEK ez érvelését megerősíti középkori irodalmunk:

Az ew meg kötözeefeerdől (t. i. Jézuséről.) Ezdras (ügymond): megh kötözeetek enghemet nem mynt atyákat ky meg zabadoytaalak tyteketh egyptomnak feldeeből. Az *yteelö byronak* zeky elöt fel keaythwan meg alazatok enghemet ffele fygghezthween az faara el arwlatok enghemet ÉrdyK. 187; Neped myath megh fogtatolvala *harom byro myath* hamyffan iteeltetölvala WinklK. 247; Es valaztot nep mya meg fogatol vala. *harom byro myath*. hamyffan Itéltetel vala. GömK. 101; hamis tanoknak miatta vadoltatal *harom biroknak miatta* hamyffan yteltetel LázK. 157.

A *hul* szóra NÉGYESY ezt mondja: „A *hul* szót *hal*-nak magyarázzák (meghal), nem épen szívesen, mert a HB. is csak az *o*-ig megy el a skálán, s az *u*-s alak sehol elő nem fordul másutt. De kénytelen-kellelen elfogadják ezt a jelentést.“ NÉGYESY aztán nem fogadja el; jól is teszi. Nem kell találgatnunk, hogy az ÓMS. írója hogyan mondta és írta a *hal* 'moritur' igét, hiszen megvan az

magában az énekben. A HB.-ben is 'halalaal' és 'holz' van, az ÓMS.-ban is 'halallal' és 'hol': nyelvtörténeti okból szó sem lehet arról, hogy az ÓMS. *hul* szava a mi *hal* igénk hangváltozata lehetne.

Hát a *ualallal* magyarázatában kinek van igaza? Mielőtt erre felelnénk, vegyünk szemügyre egy másik szót, melynek értelmében senki nem kételkedik. Ez a *kynzaſſal*. Lássuk latin eredetijével együtt az egész versszakot, egymás mellett a latint, a magyart:

Tuled ualmun
de num ualallal,
hul yg *kynzaſſal*,
Fyom halallal

Morte beate
Separor a te,
Dummodo nate
Nunc *crucieris*.

Vegyük most elő kis gimnázista-kori tudományunkat, kezdjük el konjugálni a 'crucio' = 'kínzok' igét. Passivi indicativi praesens: 'crucior, cruciaris, cruciatur' = 'kínzatom, kínzatos, kínzatik'. A coniunctivus már kissé nehezebb, de talán megy: 'crucier' = 'kínzassam', 'crucieris' = 'kínzassál' — no itt álljunk meg. A latin énekben éppen *crucieris* van, tehát annak megfelelőjéül a magyar énekben ezt várhatjuk: *kínzassál*, s csakugyan ott is van a magyar énekben: *kynzaſſal*. Igaz, hogy nincsen komma az utolsóelőtti *a* betűn, de azért tudhatjuk, hogy a *kynzaſſal* nem 'kínzassal', hanem = 'kínzassál', mert hiszen a *kynzaſſal* a 'crucieris' megfelelője, a 'crucieris' pedig azt jelenti, hogy: 'kínzassál', nem pedig: 'kínzassal'. Hiszen a CornK. (273) is komma nélkül írja a *kénzassál*-t; 'aldozzal az iftenek (olv. istennek), hog il fokayg ne *kénzaſſal*', de azért ezt a szót nem olvashatjuk így, hogy: 'kénzassal'.

Hogy a 'morte beate' stb. értelmét jól eltaláljuk, nézzük az előző sorokat is: 'Parcito proli! Mors mihi soli sola mederis! Morte beate separor a te, *dummodo* nate nunc *crucieris*'. Mindezt így lehetne fordítanunk: 'Kegyelmezz gyermekemnek! Engem magamat egyedül te tudnál meggyógyítani, halál! Halállal (t. i. a magam halála által) boldogan válnám el tőled, fiam, *mikor* így kínzatos!'. Ily kötőszóval is lehetne: '*holott* így kínzatos!'. A *holott*-nak megvolt ilyen szerepe a kódexek nyelvében: 'vram Jefus ... te nagy meel yrgalmaffagodath mwttatad. *holoth* ellenfegydeerth ymada! CzechK. 12. Nemcsak a helyhatározó, hanem az ilyen időhatározó *holott*-nak is megvolt a közép magyar nyelvben rövidebb *hol* alakja: 'Mykeppen zolhattok yot, *hol* ty gonozok leegyetek?': quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali? JordK. 390 (Máté XII: 34). A latin ének

dummodo kötőszavát tehát fordíthatta úgy középkori író, hogy: *hol*. A *hol* szónak megvan a kódexekben s általában a XVI. században *hul* alakja is:

Ez napon dičovfeges mindenkor ziz maria. fel haga menbe. ez napon angali zep ineklefebe égíik mafik ellen: örök zöld segnek mezőibe mikint *hvl* minden felől valo polgaroknak. ég náiaf tarfafagok: *hvl* angaloknak fő innepek: *hvl* mvnka || nak es keferófegnek vtanna. bodog es edes lelki elet vaçon DöbrK. 497—8; Olvaftvk azért ákorta zenteknek temetefekre angaloknak iövefeket. es v zolgalatokra. zolgalatokot tettekét Iföt valasztottaknak lelkeket Inekekkel es vigafaggal meñben vitteket. *hvl* mind ket nemő nemzetnek hangoffagit. ferfiaknak es zent zizeknek ineklefeket hallatni DöbrK. 503; Ime *hvl* ñilvan mvtatt'a nekönk hoğ ziz zent maria mindenkor ziz volt DöbrK. 509; az ideben kwldenek zydok ierufalembel papokath *hul* ianus kerezteluala SzékK. 357; Ne akarjatok magatoknak kenczeketh foldben kenczwnzetek *hvl* rozda es moly meg ezy SzékK. 367; kezdet (olv. kezdék) ozokath kyk gonozfwl valanak kvrvnlvifelni *hvl* halyak vala wteth lenni SzékK. 370; *hul* penig te kegeimed azt gondonaya hog az fok szabadofok yt forgodnanak, abba Eg czep finczen (1543-i levél) Levéltári Közl. III : 77.

Tehát a *dummodo* kötőszónak megfelelhet régi magyar nyelvemlékben: *hul*. Tessék mármost megnézni az ÓMS.-at, a '*dummodo . . . crucieris*' kifejezéssel szemben ott van: '*hul . . . kynzafal*'; a magyar a latinak pontos fordítása, sőt nagyon is szolgálfordítása. Ezen a helyen ugyanis a magyar mondatban nem parancsoló, hanem jelentő módú állítmányt várna. Tudjuk azonban, hogy a latinból való régi fordításokba sokszor becsúszik olyan latinizmus, hogy jelentő mód helyett a latin szöveg coniunctivusának hatására parancsoló mód van. Van *mikoron*, van *holott*, van *hol* kötőszó után is:

Pirulion megh azert az gonoz kőróztien: ki az zyz mariat nem akaria dicernie: *Mikoron* megh az poganokes mint edefel megh mondatek *diceriek* TihK. 141; ki choda azert az ol' nával'as kereztien ember (olv. ember) ki merezkődic kevelkődnye *mikoron laffa* önön magat minden felől meg kernekőzötnek lennye enne fok nával'affagokal DebrK. 259; hoğ zvléthetik ember. *holot ven legen*: Quomodo potest homo nasci, cum *sit* senex? DöbrK. 395 (Ján. III : 4);

Oh meyl nagy wolth te zerelmed

hol magadat gyg *öleffed*

CzechK. 64, HORVÁTH Cyr.: RMKT. I : 167.

Oh || Mel Volt te Zerelmed

hol magadat gyg *ölefed*

ThewrK. 295—6.

Ez utóbbi két sor a 'Salve Mundi Salutare' verses fordításából való. Versben van *hol* kötőszó után latinos parancsoló mód, mint az ÓMS.-ban.

A *kynzaffal* előtt az *yy* nem kétséges, hogy: *így*. Tehát ama sort így kell olvasnunk: 'hul így kinzassál'. *Fyom* olv. *fíom* értsd: 'fiam', ez a *nate* fordítása. Ime, a 'dummodo nate nunc crucieris' jóformán szóról-szóra le van fordítva, csak a megjelenítő *nunc* (most) helyett van a magyarban a rámutatással szintén megjelenítő *így*, és a 'kinzassál' van megtoldva, magyarázva azzal, hogy: *halallal* = *halállal*. Valóban, versbeli fordításban, műfordításban igen nagy hűség. Az ÓMS. e részének az eredetihez való hűsége teszi kötelezővé ránk nézve azt a módszert, hogy e versszak további magyarázatában is rábizzuk magunkat a latin szöveg útmutatására.

Tuled ualmun = 'töled válnom' — ehhez akár oda kell tenni a 'kell'-t, akár nem, az bizonyos, hogy a latin '*separor a te*' sornak felel meg. A kirekesztő módszerrel tehát odáig jutottunk, hogy a '*de num ualallal*' olv. 'de nüm valállal' azaz: 'de nem valállal' kifejezésben a '*morte beate*'-nak keressük, ha nem is fordítását, de — mondjuk — visszhangját.

Annyit láthatunk, hogy a '*morte*' itt nincs lefordítva, mert hiszen a '*mors*'-ot az ének *halal*-nak mondja, nem *ualal*-nak. Marad hát a *ualallal* latin megfelelőjéül a *beate*. A '*beate*' módhatározó, s vannak módhatározók a magyarban *-val*, *-vel* raggal, például: 'örömmel', 'boldogsággal'. Annyit láthatunk, hogy a *ualallal* = *valállal* *-val* ragos, tehát szerkezete csakugyan olyan, hogy lehet módhatározó, lehet a módhatározó *beate* fordítása — ragja felől. A '*beate*' azt jelenti, hogy: 'boldogan', s ha *-val*, *-vel* ragos módhatározóval akarom fordítani, fordíthatom úgy, hogy: 'örömmel' v. 'boldogsággal'.

Most azt kérdezem: mi volt a *boldogság* eredeti jelentése? Tudjuk, hogy: 'gazdagság', hiszen a *boldog* eredetibb jelentése: 'gazdag'. Ezért bírja a *szegény* ember szándékát a *boldog* Isten, ezért állítja szembe a régi nyelv is a *szegény*-t néha a *gazdag*-gal, néha azonban a *boldog*-gal:

mynd reend bely neepok *zeegenyek* es *kazdagog* zeretyk vala
Érdek. 636;

es myndden reend belyek
nemeffek, *nemtelenek*, *zeghenyek*
kazdagok Érdek. 499;

HALwan mynd egheez orzag
bely *zegheen* **boldog** *nemes nem-*
telen Érdek. 400;

Ez zent malaztban eelew iften embere oly zeep modon rendölte vala, mynden *zeeghenhez boldoghoz* es mynnden időnek folyafahoz, hóg foha tehetfeege myat fenkyt meg bantot ÉrdyK. 299; kegyes kyralnak hywaak vala myndenek, Mert mynd *zeegheennek bodognak* wgy aggya vala magaat hogy ynkaab zeretethneek honnem feeltethneek ÉrdyK. 403; Es ez zegheen orzagot mynd benne valo wrakkal, es *zeegheennyel bodoggal* eegytemben ÉrdyK. 499; De ottan temeteek el nagyob chodanak okaerth zamtalan neep reea fwthwan, kyralyok wrak *zeeghenyek bodogok* wr iftennek eerdemefeet lathny yllethny es apolgatny ÉrdyK. 515; De meegh wtanna valo mynd feyedelmeknek mynd *zeghennek bodogok-nak* yo pelda tekeelletes regula ÉrdyK. 623; Nagy eremek vala mynd tellyes orzagbely *zeegennek bodoghnak* ÉrdyK. 631; hogy kedeeg eellyen zent atyanak halalaat hallottaak volna mynd *zegheenyek bodog* kyralok es nagy zeer bely wrat (olv. urak), . . . fyethnek vala az zent atya tefteehez ÉrdyK. 638; Mert nynchen oly reend bely adamffya akar ez vylaghyak akar egyhazbelyek wrak hatalmafok *zeghenyek bodogok* zyzek hazafok özwegyók zertzetőfók tyztafaag es penitencia tartok ygazak es vezedelmes bynefek, kyk yo peldaat byzon regulaat ygaz eeletót nem vehetneenek az ew ez wylagon valo zentfeeges eeleteeből ÉrdyK. 639; Egybe hywataa mynd *zeghenyeket bodogokat* es ffel alwan elöttök nagy mondhatatlan zeep es bőleh predicaciot teen elettek ÉrdyK. 675;

egi ill yo tanaczot ada
kywel az kyralnak monda
hogy leweleeket yraffon
kykben fennyen paranczolyon
mind o zelees orzaganak
mynd *zeegennek* mynd *Bodognak*

ÉRSK. 448a, HORVÁTH CYR.: RMKT. I : 249;

Azt akarya nág hathtalma
Es azt kewannyaa dyadalma
hogy mynd *bodog* Es mynd *zegeny*
ez nap eftyg ytten legyen

ÉRSK. 471a, HORVÁTH CYR.: RMKT. I : 290;

ha el nem fogod rolwnk ewketh el kel fwthnunk mynd *zeghenyel bodogwl* (olv. 'mind szögényél, bódogúl') LevT. I : 322;

Ha tehát megállapítottuk, hogy a *beate* fordítható volna ezzel, hogy: 'boldogsággal', akkor ezáltal azt állapítottuk meg, hogy fordítható olyan szó *-val*, *-vel* ragos alakjával, melynek eredeti jelentése 'gazdagság'. Hiszen íme, az a szó: *boldogság*, előbb jelentett 'gazdagság'-ot, 'divitiae'-t, mint 'beatitudo'-t. Most már csak a *valál* szóról kell kideritenünk azt, hogy 'gazdagság' volt eredeti jelentése: akkor

a *valállal* nemcsak ragja felől, hanem jelentése felől is lehet a *beate* fordítása. Mert ha a *beate* kifejezéssel szemben a magyar fordításban eredetibb 'gazdagsággal' jelentésű szó van, akkor annak a szónak azon a helyen a jelentése nemcsak lehet 'boldogsággal', hanem csakis az lehet. Csakis az, olyan jelentésváltozással, amilyen a rokonjelentésű *boldog* szó is — láttuk — átment.

Itt egy kis kitérést kell tennem.

Mikor a *megyén*-ről megállapítottam, hogy nincs benne *d* praesensképző (Nyr. XXXIX, 167), hanem *mën-* > *mëny-* > *mëgy-* hangfejlődés eredménye, akkor már bizonyosnak tartottam, hogy a *vagyok*-ban sincsen *d* praesensképző, hanem — tertium non datur — **val-* > **val'* > *vagy* hangfejlődés útján lett. Ilyen *ly* > *gy* hangváltozást láttam a *fülel* ~ *filel* ~ *figyel*, *bugyuta* ~ *bulyuta*, *bogyó* ~ *bolyó* szavakban. Mikor ezt a véleményemet 1908 tavaszán előadtam egyik kolozsvári nyelvtudósna, az ezt vetette ellenem, hogy ezekről a *gy* ~ *ly* váltakozást mutató adatokról mint tájnyelvi alakokról, nem lehet kimutatni, hogy régiek volnának, holott az én föltettem **valok* > **valok* > *vagyok* fejlődésnek már nyelvenlékeink kora előtt végbe kellett mennie. Én tehát hallgattam a **valok* > *vagyok*-kal.

1909-ben az *évad* szón törtem a fejemet, jól mulatván azon a vitán, melyet e szóról LEHR ALBERT folytatott BAKSAYVAL, úgyhogy még JÁSZAI MARI is belekeveredett. Én e szóról így gondolkoztam. Az *évad* nemcsak mai jelentésében, hanem mai alakjában is nyelvújítási elvonás; népnyelvben és nyelvenlékben csak ilyen páros kifejezésben fordul elő: *éjnek évaggyán*, *ének évadán* stb. Nyilvánvaló tehát, hogy a 'nox' jelentésű *é* van az *é-vaggyán* elején. Mutatja ezt az ormánsági *évös éccaka* 'az éjtszaka kellős közepén, a leg-sötétebb éjtszakán' kifejezés is (KISS GÉZA kéziratából). Az *évagy-* ~ *évad-* szó vége, a *-vagy-* ~ *-vad-*, nem lehet suffixum, mert akkor az illeszkedés miatt első hangrendű lenne; tehát csak önálló szó lehet, vagyis az *é-vaggyában* összetett szó. Második tagjának hangalakja: *vagy-* ~ *vad-*. Ismertem az óm. *gy* hangokból fejlődött *d* hangokat, tehát úgy véltem, hogy az eredetibb hangváltozat a kettő közül a *vagy-* volt.

No mármint a husszita bibliafordítók művében és a nyomukon készült Döbrentei Kódexében ott volt a *vagyon* jelentésű *vagy* szó.

Esth. IX, 10: Quos cum occidissent, praedas de substantiis eorum tangere noluerunt ~ Kikét mikő meglötekuolna o *vagocbol* fozlatot téniec nem akaranak BécsiK. 68 | Esth. IX, 15: nec eorum ab illis

direpta *substantia* est ~ [es] azoctol *qiauoc* èlnē vètètètenc. BécsiK. 69 | Esth. IX, 16: et nullus *de substantiis* eorum quidquam contingeret ~ fem eggic *qvagocban* femit nē illètè BécsiK. 69 | Esth. XII, 6: Et diripuerunt *bona* vel *substantias* eorum ~ [es] èlragadac *q* *vagokat* *auag* *q* *iavokat* BécsiK. 75 | Dan. XI, 38: et Deum, quem ignoraverunt patres eius, colet auro et argento, et lapide pretioso, *rebusque pretiosis* ~ [es] az iftènt tizteli kit *q* attay nē tuttanac arañnál [es] èzüftèl [es] dragalatus *kouèl* [es] *dragalatus vagoekal* BécsiK. 165 | Luc. VIII, 3: Et Joanna uxor Chusae procuratoris Herodis et Susanna, et aliae multae, quae ministrabant ei *de facultatibus* ~ [es] Johanna chuzenac herodès sapharanac fèlè/ége [es] fufanna [es] egèbèc fokac, kie zolgalnac uala onèki *ð vagoebol* MünchK. 125 | Cant. VIII, 7: si dederit homo omnem *substantiam* domus suae pro dilectione, quasi nihil despiciet eam ∞ Ha ember mind hazabéli *vagat* adnaia zeretetert es vgan meg vtall'a, az *vagot* mikent. Semmit DöbrK. 483 | Job I, 10—11: Nonne vallastium, ac domum eius, universamque *substantiam* eius per circuitum, operibus manuum eius benedixisti, et possessio eius crevit in terra? Sed extende paululum manum tuam, et tange *cuncta*. *quae possidet* nisi in faciem benedixerit tibi ~ nem de te kòrúðl vòtted e v̄tet, es v̄ hazat. es v̄ kòrnòle mind v̄ *vagat*. v̄ kezenek mvnkait meg aldottad es v̄ birodalma nevekedet földön de teriezd meg keveffe kezedet. hog v̄ssed minden *vagat*. mig nem orcel algon teged DöbrK. 512.

A *vagy* tehát eredetileg azt jelentette mint ige, hogy: 'van', mint névszó pedig a 'vagyon', 'gazdagság' jelentés kialakulta előtt általában csak azt jelentette, hogy: 'ami van', 'lévő'. No mármost úgy gondolkoztam, hogy 'é-nek é-vagy-gyán', ebben a kifejezésben eredeti névszói jelentésében ez az 'ami van' jelentésű *vagy* lappang s az egész kifejezés olyanfélét jelent, hogy 'éjnek éj-volt-ában'; úgy gondoltam, hogy ez ugorkori szerkezet. Az 'é-vagy-gyá-n' és 'éj-volt-á-n' két kifejezés közt nem eredeti értelmi különbséget, hanem csak olyan szerkezetbeli különbséget láttam, mint e között a két kifejezés között: 'les-ből lőtt a vadász a vadra' és 'lest-é-ből lőtt'. Ugyanaz a névszól szolgáló igető, egyszer pusztán, máskor *t* képzővel. A 'van-ni volt' (vö. középmagy. *vol-ni*) helyett a székely is azt mondja: 'vót-ást vót' MTSz. Az *évad*-ról való ilyen bölcselkedésemet aztán elmondtam kerek húsz esztendővel ezelőtt egy budapesti nyelvtudósnak; az azt mondta, hallgassak el vele. Hát elhallgattam.

De a **valok* > *vagyok* nagyon háborgatott, mert a régi 'oly-mint' = 'úgy-mint' kötőszó arra is ráébredtett, hogy az *úgy* nem

más, mint az *oly* $\sim$ *ül* (HB.) hangváltozata. Csak vártam egy alkalmas korú *l* $\rightarrow$ *ly* $\rightarrow$ *gy* párhuzamra. 1923-ban aztán megkérdeztem HORGER barátomat, ki, ha hangtörténeti kérdéssel fordulok hozzá, soha nem bocsát el üres kézzel, hogy mit szól a *valok* $\rightarrow$ *vagyok* föltevéshez, és tudna-e mellé alkalmasan bizonyító párhuzamot. Ő elfogadta magyarázatomat s azonnal rávágta a *Boljeslav* $\rightarrow$ *Bogyoszló* példát. Mivel azonban ez a hangváltozás is a honfoglalás után történt, én még most sem láttam véleményemet nyomdára érettnek s csak egyetemi előadásaimban emlékeztem meg a *valok* $\rightarrow$ *vagyok*-ról, utalva a *Bogyoszló*-ra és a vogul *l* $\sim$ magyar *gy* egyezésekre.

MELICH barátomat is megkérdeztem néhány évvel ezelőtt, tudna-e nekem a *valok* $\rightarrow$ *vagyok*-hoz jövevény szavak között bizonyos példát honfoglalás előtti *l* $\rightarrow$ *gy* hangváltozásra. Ő aztán csakugyan mondott egy kétségtelent, a *Sztrigy* nevet, mely már nyelvtörténetünk kezdetén *gy* hanggal van, holott eredeti alakja *Sztril* $\sim$ *Sztrél* volt.¹⁾

Igy már a világ előtt is bizonyíthatóvá lett az eladdig csak nekem bizonyos **valok* $\rightarrow$ *vagyok* fejlődés.

Szerencsére azonban nekem már nem nagyon kell bizonyítgatnom, mert KLEMM, ki — mint a Pannonhalmi Szemlébe (I, 82) írta bírálataból látszik — lelkiismeretesen áttanulmányozta HORGERnek a **valok* $\rightarrow$ *vagyok* hangviszonyt átvett könyvét (Magyar Szavak Tört. 63), nemcsak helyesnek találta a *vagyok* *gy*-jének *l*-ből származtát, hanem ez alapon megfejtette a *vagy* kötőszó eredetét is, meggyőződen kimutatva, hogy az is a *val*-igező egyes harmadik személyű alakja volt (MNy. XXII, 12). KLEMM fejtegetéseit és a *valok* $\rightarrow$ *vagyok* hangfejlődést legutóbb GOMBOCZ is megerősítette (Ung. Jb. X, 6).

Kétségtelenné teszik ezek, hogy volt *vagy* szavunk, melynek jelentése 'vagon', 'gazdagság' volt, s ez a szó azonos volt a *val*-igezővel, tehát eredetibb hangalakja **val* volt. Ennek a **val*-nak 'gazdagság' jelentését bizonyítja az is, hogy a régi magyar nyelvben a *vagytalan* jelentése 'szegény' volt, a *vagyos*-é pedig 'gazdag' (NySz., OklSz.). No mármost a névszólul levő igezőveknek megvan ugyanazon jelentéssel deverbális képzős alakjuk is: *les* $\sim$ *les-és*, *es* $\sim$ *es-ő*, *fagy* $\sim$ *fagy-ás* — így lehetett a 'gazdagság' jelentésű **val* mellett ugyanolyan jelentéssel *val-ál*, azzal a képzővel, amely a

¹⁾ Azóta MELICH már meg is írta ezt leggazdagabb és legmagyarabb művében: A honfoglaláskori Magyarország 162. l.

hal-ál, fon-ál szón is van. Ime tehát a *valállal* eredeti jelentése csakugyan az volt, hogy 'gazdagsággal' s az ÓMS.-ban pedig bizonyosan az a jelentése, hogy 'boldogsággal', mivel az ó-magyar nyelv a 'boldogság' fogalmát kifejezhette 'gazdagság'-ot jelentő szóval. Az ÓMS.-ban a *valállal*, mint a *beate* fordítása, nem is jelenthet mást, mint: 'boldogsággal', 'boldogan', 'örömet'. Ismert folyamat a jelentésváltozások történetében, hogy ha *A* és *B* szónak mindegyiknek megvan két-két azonos jelentése, *x*, és *y*, ($A = x, y, B = x, y$), akkor időnként folyamán az egyiknek csak egyik, a másiknak csak a másik jelentés marad meg ($A = x, B = y$). A *boldogság*-nak megvolt 'gazdagság' és 'boldogság' jelentése, a *valál*-nak szintén megvolt ez a kettő. Ez az állapot volt az ÓMS. szerzőjének nyelvjárásában. Idő jártában a *valál* csak a 'divitiae', 'bona', 'praedium' jelentést tartotta meg (l. NySz.), a *boldogság* pedig csak a 'beatitudo'-t. A tárgyalt hely latin eredetije és a magyar ének között csak annyi különbség van, hogy amit a latin állító formában mond, azt a magyar tagadólag fejezi ki. A latinban Mária azt mondja, hogy 'beate' = boldogan válnék el akkor, ha ő halhatna meg, a magyar énekben pedig azt mondja, hogy el kell válnia Jézustól, 'de *nim valállal*', 'nem boldogsággal' 'nem boldogan', mert Jézust kínozzák halállal (Mária pedig nem halhat meg).

Affélét mondtam az imént: „...el *kell* válnom Jézustól“. A magyar énekben pedig ez van: 'Tüled válnum' — nincsen itt a *kell*, nincsen állítmány. NÉGYESY azonban azt mondja, hogy ez a „rövid (4 tagú) sor kiegészítést kíván, kimaradt pl. *kell* vagy *esik*-féle szó: 'Tüled válnum *kell*. Tüled válnum *esik*...' stb.... Igélenül hagyni csak úgy lehetne, ha interjeksiószerű mondatnak vennők, pl. „Tüled válnum!... Ez azonban egészen modern fordulat volna a magyarban, komolyan szóba sem jöhet“.

Fontoljuk meg NÉGYESYnek e megjegyzését. Máriának sokszor emlegeti középkori irodalmunk Jézustól való testi elválását, a válás keserves voltát:

O a zyz marya mel nagy fyraffth thezen wala mondwán O ennek keferwes anyyanak ky ily yo fywthwl *el walek* ÉrsK. 101; ees latom vala en magamath *el valny* tñle kyth zñltem vala Merth egeeb fem vala hanem nekòm chak eggetlen egh vala Azerth fogoth vala engòmeth banath WinklK. 214; Es latom vala en magamat *el valni* tñle kith ziltem vala Mert egeeb fem vala hanem nekòm čak egh vala, Azert fogotvala engòmeth banath NádK. 272; oh en zeretó fyam...

Oh enneköm Merth te enneköm atyam, iegefem, fyam vram ees Myn-
dönöm valal Immar elök atyam nekvl iegöföm nekvl özüegvwl, mag-
zatomtol el puztuloc vramtol *el valaztatom* WinklK. 217; O en zeretö
fiam... O iay enneköm, mert te neköm atyam, iegöfem fiam vram es
mindönöm. Immar elöc atyam nekil, iegöföm nekil özüegül, magzatom-
tol megpuztuloc, Vrtol *el valaztatom* NádK. 277; Maftan azert en zere-
mes fiam ziuem lölkem: ald meg a te keferues aniadat meg töle *el való*
WeszprK. 42; O en edös fiam, Ime égmaftol *elvalonc*, tegöd eltemetnee,
es en keferues aña ez vtan houa mennec NádK. 372; Es yme micoron
az en zeretö zylöttemet eltemettec volna, Oh mel' keferü firaffal töle
elvalam NagyszK. 152; edes zyz maria nag keferwffeggel testh zerenth
ew thewle *el walal* ThewrK. 154; merth ymmar ez wylagh zerent es
testh zerenth thy twlethek en *el valom* ÉrsK. 27.

Nagyon igaz NÉGYESY azon stílustörténeti megállapítása, hogy
a 'Töled válnom!' „egészen modern fordulat volna“. Ilyen mondat-
szerkezet nincsen a régi magyar vallásos irodalomban, sem prózai-
ban, sem versesben; ellenben akár Jézusnak, akár Máriának van
szájába adva olyan mondat, melyben a váláson való kesergéskor
a 'töled' és a 'válnom' kapcsolódik, soha nem hiányzik e kettő mel-
lől a 'kell':

Ith kezd vronk el valni az ő zent aniatol ||... monda neki O en
zerelmes anyam ez imar az ora kiben ennekem *töled el kel valnom*
WeszprK. 40—1; Es az zyz marya yli keferuen fyrattya wala monduan
Oh ennekem en zent fiam howa hagyad arua anyadat Jefus ihs en
edes fyam ymar *thwled el kell walnom* ÉrsK. 101; had halyak megh
the weled fiam hogy ne wallyam el twled edeffeges iefus Jay Ennekem
en edes fiam || Mert ymmar *thwled el kell walnom* ÉrsK. 101—2.

NÉGYESYnek tehát igaza van abban, hogy az ÖMS. 'Tüled vál-
num...' sorából kifelejtődött a *kell*. Látjuk, hogy az író a *walnum*
helyett hibásan *walmun*-t írt, tehát éppen e helyen figyelme már
fáradt volt; joggal állíthatjuk tehát, hogy éppen e helyen más
hibát is elkövetett az író: a *kell* kihagyását. Ha a *kell*-t a maga
jogos helyére iktatjuk, akkor egyszerre visszakapja ez a sor is a
versszak többi három sorának ritmusát, melynek az első sorból való
hiányzását NÉGYESY füle már észrevette, meg aztán így az igazítás
után e versszakba nem „lép át“ az előző versszak „gondolatmenete“,
melyet a Napkelet-beli magyarázó is megmagyarázatlannak talált.
Igy kell hát olvasnunk azt a két magyar versszakot:

Ó, igoz | Símëonnok
 Bëzzëg szovo | ére!
 Én érzëm e | bú тұrıt,
 Kit nıha é | gıre.

Tüled | válnum këll, (2+3)
 De nüm | valállal, (2+3)
 Hul így | kınzassál, (2+3)
 Fiom, | halállal! (2+3)

Azaz: Töled válnom kell,
 De nem boldogan,
 Mikor így kınzatos,
 Fiam, halálosan.

Mária siralmának középkori magyar leírásaiban gyakori az a gondolat, hogy a fiától való Mária számára a halál boldogság volna, „valál“ volna, s a Jézus nélkül való életben maradás nem boldogság, „nüm valál“:

Semmy *edöfb* enneköm hogh teghódeh az kereztfan ölelven *megh halyak* Semmy neköm keferüb Mynth halalod vtan valo eIetöm ... ees Simeonnak töre een zywemet altal verj WinklK. 216; Semmi *edöfb* enneköm, hóg tegódet a kereztfan ölelven *meghaliac* Semmi neköm keferüb, mint halalod vtan valo életöm NádK. 276; Azeerth imma ergalmazofyam mongyad akar chak azth, hogh halyak meegh the veleed Mert nekem nalad nekywl elnem halaal ees *the veled megh halnom eleeth* WinklK. 91.

12.

E gondolatból folyik a következő: *owog halal* || *kynaal, anyath ezes* || *fyaal | egembelu ullyetuk.* ||

Egykorú kiejtése:

Ovogy halál kınáal
 Anyát ézës fiáal
 Égyembelü üljétük!

Értelme: 'Avagy halál kınjával (=halálos kınzással) az anyát édes fiával egyetemben öljétek meg!'

Ezt mondják középkori prózai szövegek is:

Oh kegetlen Sidook O nawalyas fydook ne akariatok || Enneköm Enghedny Meerth een eggetlen egh fyamath meg fezeitöttetók annyath

ees megh fezdhetők awagh akar mynemő egeeb kemeen halallal megh *ölyetők* Oh enneköm . . . Ky vettetyk annyának myndön hiedelme, *annyyath fiaual* özue el vegetők WinkIK. 215—6; O náualyas fidooc. Ne akaria-toc enneköm engedni Mert eggetlen ég fiamat meg feztöttöttők *Ánnáthes* megfezihetők, Auag akar minemő *halallal megölyetóc* . . . Végetők *ánát fiaual* özue NádK. 275.

13.

Ebben az utóbbi példában azt is olvashatjuk, hogy: 'anyját is megfeszítsétek'; ez pedig a latin ének ilyen sorának felel meg: 'Matrem crucifigite'. E-sort illetőleg tehát a prózai szöveg jobban megegyezik az ÓMS. forrásául szolgáló latin énekkel, mint maga az ÓMS. Abban ugyanis ama latin sornak nincsen meg fordítása. Ime: *Kegug* || *-gethuk fyomnok* | *ne leg* || *kegulum mogomnok* stb. azaz:

Kegyüggyetük fiomnok,
Ne légy kegyülm mogomnok,
Ovogy halál kínáal
Anyát ézés fiáal
Égyembelü üljétük!

Nato, quaeso, parcite,
Matrem crucifigite,
Aut in crucis stípíte
Me simul affligite:
Male solus moritur!

Az OMS.-nak utolsó három sora viszont közelebb áll a WinkIK. és NádK. prózai szövegéhez, mint a latin énekhez.

Megvan a magam ítélete, a 'nő légy kegyülm' *légy* alakjáról is. Ez GRAGGER elfogadott magyarázata szerint „föltűnő 3. szem. alak”. Valóban, mint a *hiszén, vagyon*, egykor *hisz* és *vagy, úgy a *higgyén* és *légyén* is *higy, *légy lehetett valamikor. De mikor? Az ÓMS.-nál régiebb HB.-ben ilyen alakok vannak: *jorgossun, kegyüggjén, vagyun*, tehát a parancsoló mód egyes harmadik személye nincsen már benne az előhangzós -n rag nélkül. Az ÓMS.-nál nem sokkal fiatalabb Königsbergi Töredékekben *szülhessén, maradhassun, lējessén*, sőt kétszer is *légyén* (írva: *legen*) van. Magában az ÓMS.-ban is *üjén* és *féljén* (*illen, felleyn*) olvasható. Nyelvtörténeti okból nem szabad tehát a *légy* alakot harmadik személyűnek tartanunk. 'Ne légy kegyelem', ez éppoly régi kifejezés lehet, mint a *Salve mundi* fordításában 'tē légy neköm *segödelmem*, (HORVÁTH CYR: RMKT. I, 160) vagy a NádK.-ben (703) a 'Miserorum pia adiutrix' fordításánál: 'binösöknek kegyös *segédség*' (HORVÁTH CYR: RMKT. I, 153). Hogy a többes számú *kegyüggyetük* után egyszerre egyes számú *légy* volna a megszólítás, az éppúgy érthető, mint az, hogy a többes számú *kegyüggyetük*-nek

közvetlenül előtte is egyes számú *ülüd* van. Az ÓMS. már a legelején is *zsidó*-t említ, nem *zsidók*-at. A végén is: '*Zsidó, mit téssz...*' stb. A *zsidó*-ra szól hát az is, hogy: '*né légy kegyülm...*' Mellette a többesszámú *kegyüggyetük* és *üljétük* az értelem szerinti egyeztetésnek egy neme; hiszen a '*zsidó*' ebben az énekben nem egy embert jelent, hanem a '*zsidók*'-at. Láttuk a kódexek megfelelő prózai szövegeiben is: '*Ó kegyetlen zsidók, ó nyavalyás zsidók...*' WinklK. 215. és vö. NádK. 275. Az ÓMS. *légy* szava tehát mégis csak egyes második személyű.

A '*né légy kegyülm mogomnok*' sor megfelelőjét megint nem a verses latinban, hanem a prózai kódexszövegben találjuk meg:

O naualyas fydooc *ne akariatok* || *Enneköm Enghedny* WinklK. 215;
O naualyas fydooc. *Ne akariatoc enneköm engedni* NádK. 275.

Ez a párhuzam is azt javallja, hogy a *légy*-ben megszólítást, tehát második személyű alakot keressünk. Ez a megszólítás a kódexek szövegében a *zsidók*-hoz, az ÓMS.-ban a *zsidó*-hoz van intézve.

MÉSZÖLY GEDBON.

Burduguósza. Ismeretlen eredetű erdélyi (Halmágy) tájszavaink között szerepel a 'maskara, álarcos személy' jelentésű *burduguósza* (EtSz.). Etimonja az oláh *burduf, burduh, burduv* „Balg, Schlauch, Bauch“ stb. (TIKTIN) szócsaládjába tartozó *burduhos* (nőneme *burduhoasă*), *burdufos, burduios, burdăos, burdeos, burdios, burticos* (*burduhănos, burduvănos*) = 1. Pansu; 2. Enceinte, grosse; 3. (Au pluriel) jeunes paysans déguisés le dernier jour du Carnaval (DAcR; vö. még A. VICIU, Glosar dialectal 24 l., aki megemlíti, hogy mikor a *burduhoși*-k bejárják nyírfaseprőikkel az utcákat, az emberek nem mernek kimenni: „nu mă duc afară, că mă bat burduhoși“), továbbá az általánosságban ezekhez tartozónak vélt *bărdăoasă* „manducus, terriculum... vâz, ijjesztő; der Popanze...“ (Lex. Bud), *bărdăoază* „histrion“ (CORBEA) alakok valamelyik hangtanilag közelebről meg nem határozható megfelelője. A felsorolt változatok között ui. nincs *g*-vel hangzó, másrészt pedig csak egyetlen magyar feljegyzés áll rendelkezésünkre, amelynek hangalaki pontosságát éppen ezért nem ellenőrizhetjük. A jelentéstani egyezés azonban önmagában is eléggé biztosítja egyeztetésünk helyességét.

TREML LAJOS.